

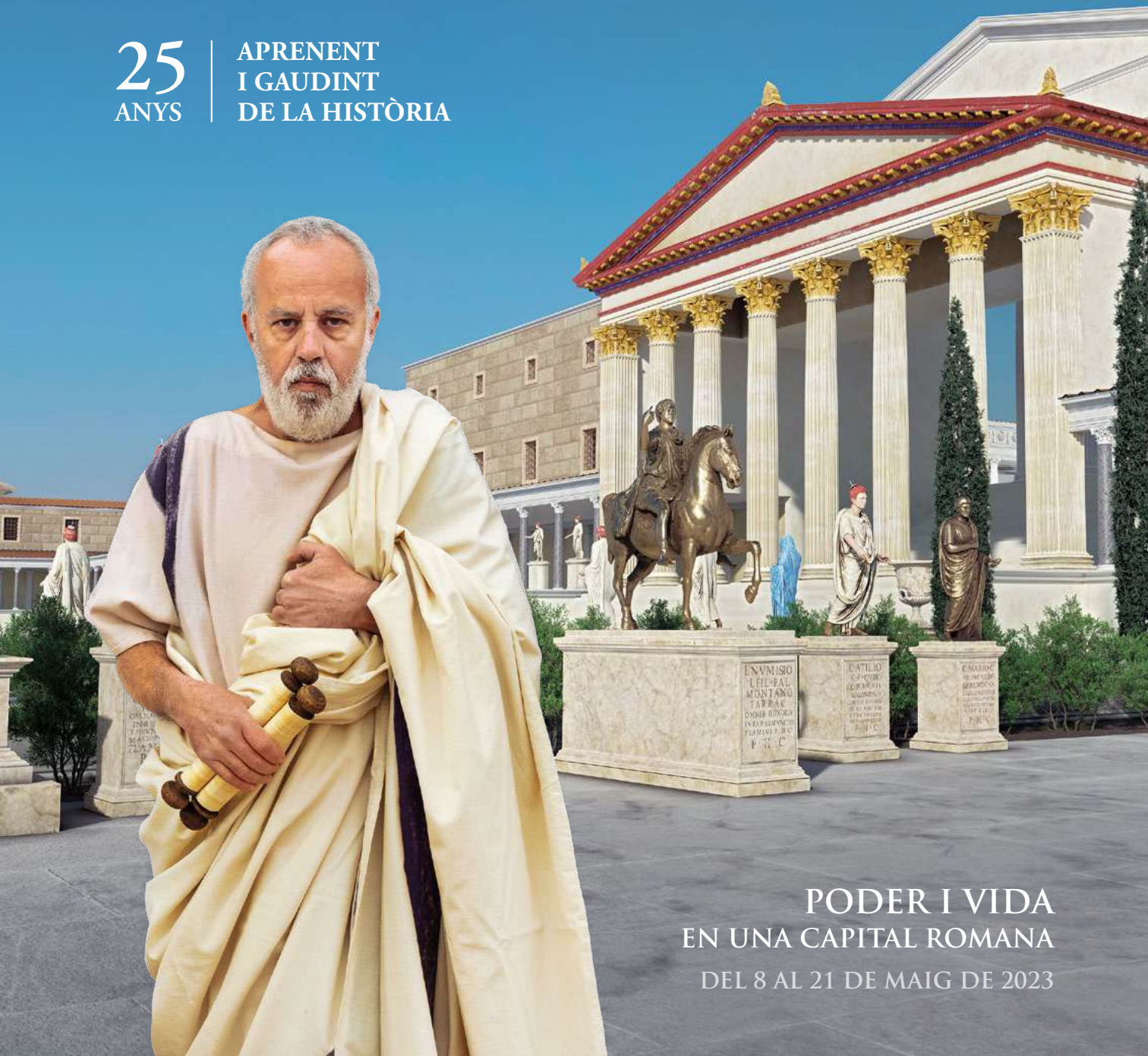

TARRACO VIVA®

EL FESTIVAL ROMÀ DE TARRAGONA

25
ANYS

APRENENT
I GAUDINT
DE LA HISTÒRIA

PODER I VIDA
EN UNA CAPITAL ROMANA
DEL 8 AL 21 DE MAIG DE 2023

SUMARI

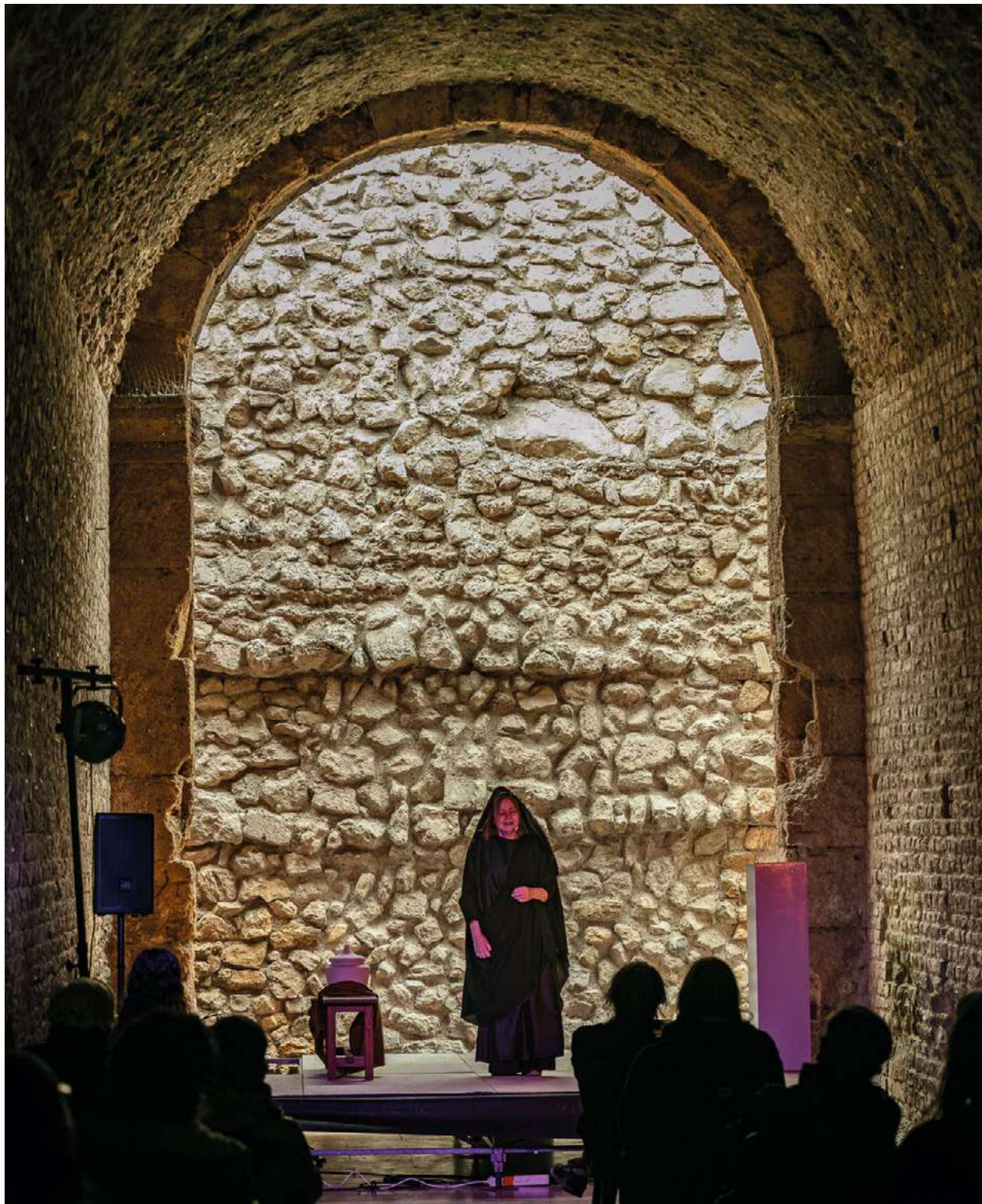
HOSPES AVE.	3	L'edifici d'espectacles del fòrum provincial	43
SALUTACIONS	5	Gravades a la pedra	51
EL FESTIVAL DEL 2023		Entre la Tabacalera i el patrimoni.	59
La XXV edició del festival	11	Cent anys d'història de la Necròpolis	67
Reflexions des de la història	13	La nova Tarragona i els seus antics monuments	77
LES LECTURES		Viure en una ciutat plena d'història	91
Vint-i-cinc anys de Tarraco Viva, un exemple	19	La invenció del cos	99
Una gran acròpolis de tres terrasses	27	Les grans tombes macedòniques	107
Un fòrum per a una gran província	35	Després de la mort de Tutankamon	115
		LES ACTIVITATS DEL FESTIVAL	125

LVDI CONSTANTINENSES
Segona edició de la trobada d'alumnes de Llatí
Centelles, MNAT

LA GLÒRIA DEL CIRC

L'EDIFICI D'ESPECTACLES DEL FÒRUM PROVINCIAL

Els circs romans eren edificis destinats a les curses de carros. Seguien sempre el model del *Circus Maximus* de Roma: una pista allargada amb dos laterals de traçat rectilini on se situaven els seients per als espectadors recolzats en graderies elevades. En un dels extrems se situaven les quadres de sortida per als carros, les *carceres*, formant dos grups de sis *carceres* a banda i banda d'una torre o tribuna central dedicada a l'organitzador de l'espectacle. L'extrem oposat de la pista es tancava amb una capçalera semicircular que prolongava les graderies dels dos laterals. Al mig de la pista i de forma lleugerament obliqua s'emplaçava una ampla barrera, *euripus* o *spina*, formada per diferents estanys d'aigua i flanquejada als extrems per les *metae*, dues plataformes curvilínies remuntes cadascuna per tres alts cons de senyalització. La seva funció era facilitar als cotxers la visualització dels punts de gir, els més perillosos a la cursa, on es produïen xocs i caigudes (*naufragia*) de gran dramatisme. Estàtues i obeliscos decoraven aquesta barrera, i també torres de control visual (*tholoi*) i els famosos comptadors de voltes amb set ous i set dofins.

Una tribuna situada sobre una torre al centre de les dotze *carceres* corresponia a l'*editor*, o patrocinador

de l'espectacle, que indicava la sortida dels carros brandant un gran mocador (*mappa*), un privilegi que atorgava gran fama. El Circ Màxim de Roma contenia a més una altra gran tribuna (*pulvinar*) destinada a les estàtues de les divinitats, portades en carros durant la desfilada inaugural (*pompa*), però que durant l'Imperi es va transformar en la tribuna de l'emperador regnant i els membres del seu entorn familiar. Una altra tribuna situada a la graderia oposada era ocupada pels jutges (*tribunal iudicum*) que havien de confirmar l'ordre en què els carros travessaven la línia de guix que indicava l'arribada (*alba linea*).

Agrupats en quatre escuderies indicades pels colors blanc, vermell, verd i blau, grups de quatre, vuit o dotze carros competien a donar set voltes a la barrera central. Els cotxers, joves *aurigae* o veterans *agitatores*, conduïen carros molt lleugers tirats normalment per dos o quatre cavalls (*bigae et quadrigae*). En aquesta tasca, per a la qual es requeria una gran experiència, eren assistits per uns auxiliars, els *sparsores*, que a peu i a cavall refrescaven els cavalls llançant-los aigua dels estanys centrals, i els *stratores*, que apartaven ràpidament els cotxers ferits en els casos de caiguda. Cada escuderia estava perfectament organitzada; comptava amb un propietari, el *dominus factionum*, i un personal variat: cotxers, mossos de quadra, experts mecànics en guarniments dels cavalls, rodes i cordes, metge i ajudants diversos.

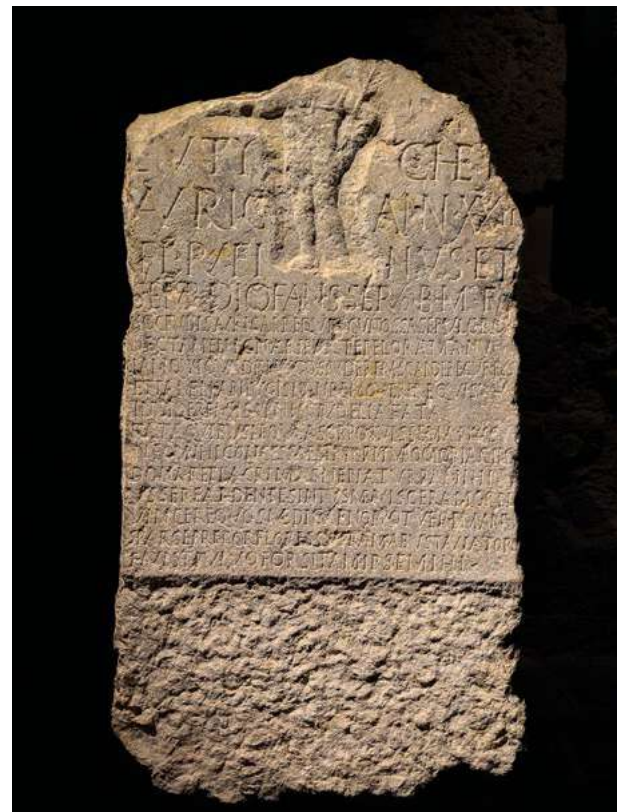

SERVÍLIA. *Amator Caesaris*
Viviana de Salvador
Thaleia, Grup de Reconstrucció Històrica de Tarragona

Del circ de Tàrraco, on es van fer curses al llarg de diversos segles, tan sols se n'han conservat dues làpides funeràries relatives als protagonistes de l'espectacle. La dedicada a l'auriga *Fuscus*, de la *factio veneta*, els blaus, va ser encarregada literalment pel seu «club de fans» (*studiosi et bene amantes*); la làpida està redactada en llatí, però s'hi va afegir una última línia en grec: «sempre es parlarà de les teves curses». La làpida funerària de l'auriga *Eutyches*, una jove promesa de vint-i-dos anys, li va ser dedicada pels dos responsables de la seva facció, Flavi Ruffi i Semproni Diòfanes, i recorda que *Eutyches*, malgrat ser encara un corredor de bigues, ja s'atrevia a conduir les difícils quadrigues i lamenta dolgudament la seva mort prematura per cruel malaltia: «nec mihi concessa est morituro glòria circi / donaret lacrimas ne piu torba mihi» [i no em va ser concedida, a l'hora de morir, la glòria de fer-ho al circ perquè la massa pietosa em pogués plorar].

Estela funerària de l'auriga *Eutyches*
Museu Diocesà de Tarragona

Construint el circ de Tàrraco

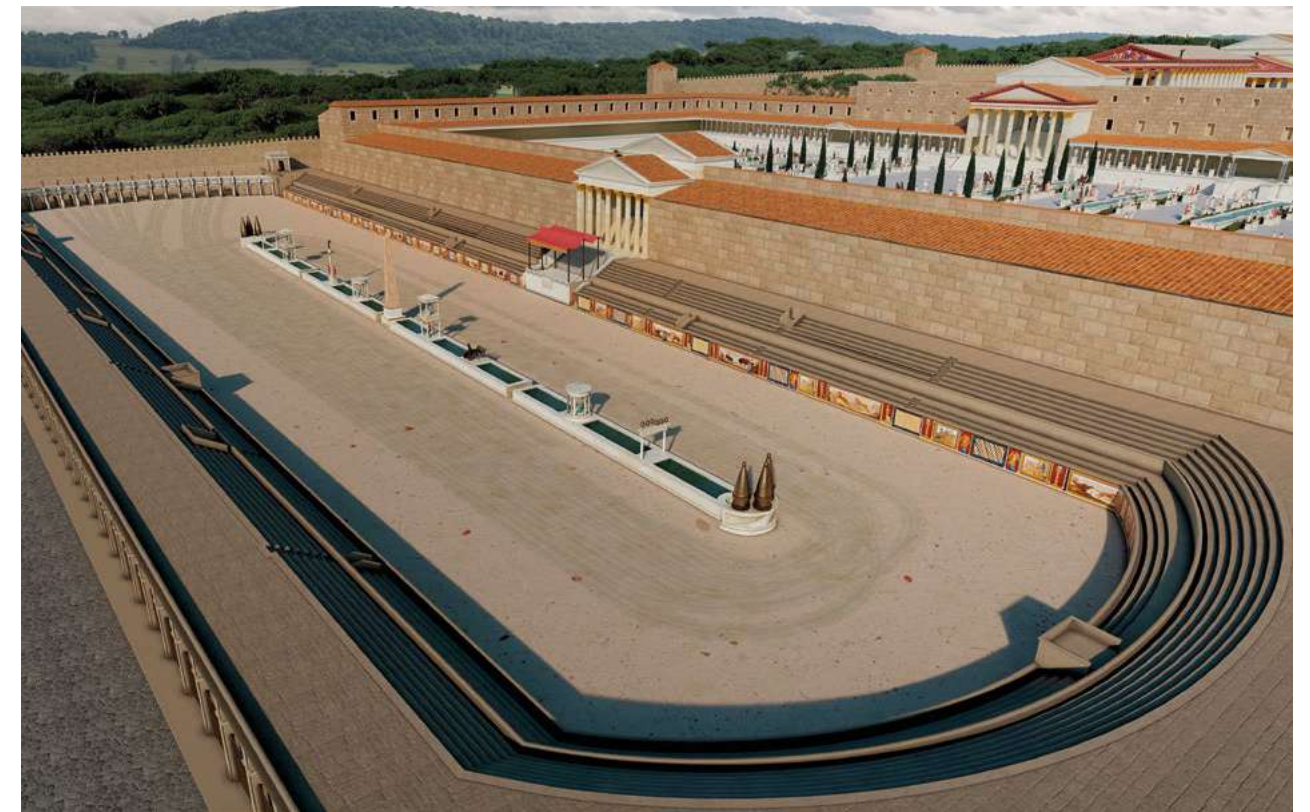
El lloc més lògic per situar la pista d'un circ a la colònia tarraconense havia d'haver estat l'exterior de la ciutat, un lloc ampli i obert al qual poguessin accedir sense problemes grans quantitats de públic. Però com hem comentat, el cas de la colònia Tàrraco va ser diferent, ja que el circ tarraconense formava part de l'immens complex arquitectònic relacionat amb el culte imperial de la província, el fòrum provincial de Tàrraco. El circ va ser situat en posició longitudinal com la tercera de les tres grans terrasses monumentals que formaven el recinte, recolzat en el gran mur que limitava i aterrassava la plaça de representació. En l'eix de la composició, una via descendia des del temple i l'àrea sacra superiors, travessava la gran plaça de representació i, per mitjà d'una escala en hemicicle, conduïa al *pulvinar*, o tribuna d'autoritats situada al centre de la graderia nord del circ. La presència d'aquest circ proporcionava així a la població un lloc comú de reunió en relació amb les cerimònies del fòrum provincial i va permetre al seu genial arquitecte solucionar de manera brillant la connexió de tot aquest enorme recinte amb la resta de la ciutat.

A la graderia oposada, oberta a la ciutat, la façana meridional del circ era una llarguíssima portalada amb arcs monumentals de 7 metres d'altura que s'estenia de porta a porta de la ciutat, adjacent al pas de la Via Augusta. Un viatger procedent de Bàrcino entrava a Tàrraco per una porta geminada i travessava tota la ciutat fins a la porta oposada en direcció al riu *Tulcis* (Francolí); a la dreta tenia la imatge monumental de la façana del circ, de 325 metres de longitud, amb 56 arcs de carreus separats per falses pilastres i comunicats amb un sistema de voltes transversals que sostenien la graderia meridional. Una travessia urbana absolutament excepcional. La primera d'aquestes voltes, al costat de la porta oriental del costat de mar, era en realitat una *via tecta*, un passatge cobert per al trànsit dels carros que permetia travessar el circ i connectava amb la torre del Pretori, per accedir des d'allí al recinte provincial.

El model del circ de Tàrraco

Per la seva dependència respecte al fòrum provincial i al traçat de les muralles republicanes als dos extrems, les dimensions del circ de Tàrraco són francament reduïdes. Les dimensions totals de la seva pista eren de 305,2 metres de longitud per 67,43 metres d'amplària a la part central i de 81,83 metres davant de les *carceres*. En comparació, les dimensions totals de la pista del Circ Màxim eren de 580 metres de longitud i 79 metres d'amplària; a Mèrida la pista fa 403 x 96 metres, a Toledo 408 x 86 metres, a Cartago 496 x 77 metres i a *Leptis Magna* 450 x 70 metres, per citar només alguns edificis circenses ben conservats. Una pista de circ que permetés curses de dotze quadrigues havia de mesurar aproximadament entorn dels 400/500 metres de longitud per 70/80 metres d'amplària, amb un *euripus* o barrera central entorn dels 250/300 me-

Recreació digital del circ de Tàrraco
SETOPANT (URV-ICAC)

tres de longitud i tenint la *meta secunda* separada 150 o 200 metres de les *carceres* de sortida. Tot molt lluny de les dimensions observades al circ de Tàrraco.

Les raons d'aquesta grandària tan ajustada resulten evidents si observem la planta del conjunt arquitectònic del fòrum provincial: l'arquitecte va haver d'encaixar l'edifici circense de manera exacta entre els paraments de muralla existents a un costat i a l'altre del turó tarragoní. És a dir, que les dimensions del circ es van veure limitades per la seva relació arquitectònica i funcional amb les terrasses superiors del fòrum provincial. Això li va concedir un caràcter urbanístic singular. Les seves graderies es desplegaven als peus del conjunt format pel recinte de culte imperial i la plaça de representació, actuant com a edifici d'espectacles lligats a aquest.

L'edifici es va construir utilitzant un sistema de voltes paral·leles d'*opus caementicium*, adaptades a la forma de la graderia en tot el contorn de l'edifici.

Al sector meridional, l'estructura comptava amb 56 voltes connectades amb els arcs de la façana exterior i tot un sistema complementari d'accessos i escales. Al sector septentrional, les voltes s'adossaven al gran mur d'aterrament de la plaça provincial, amb un sistema de distribució més complex. Dues voltes alineades als dos extrems s'adossaven al gran mur i comunicaven amb voltes transversals més petites fins a la línia de podi, mentre que a la part central la gran tribuna axial sota l'actual carrer Major era envoltada per una sèrie de voltes transversals com les situades a la graderia oposada.

La secció completa del circ, documentada respectivament als sectors de la plaça Sedassos i l'Antiga Casa dels Militars per a la graderia nord, i a la plaça de la Font per a la graderia sud, com també en tot el sector de la capçalera, mostra que la pista estava separada de les graderies per un podi de carreus de 2,5 metres d'altura, coronat per una barana (*balteus*). A continuació, seguien les tres primeres graderies (*imma cavea*) i, damunt seu, un passadís de circulació (*praecintio*) al qual s'obrien les portes i els passadissos d'accés (*vomitoria*) a aquest primer sector. Un mur vertical separava aquest passadís d'una *summa cavea* amb cinc graderies que culminava a la plataforma plana superior. Els accessos als diferents sectors i nivells del circ es feien per mitjà d'un sistema molt precís de passadissos i escales ben documentats als diferents sectors.

Una de les *carceres* o boxs de sortida dels carros es va poder localitzar als baixos de l'actual Ajuntament, en una intervenció puntual de l'any 2008. Es tracta, com és habitual, d'una estreta cel·la emmarcada per pilars de carreus amb l'amplària precisa per situar-hi els quatre cavalls d'una quadriga. La seva posició permet precisar la ubicació de les *carceres* i alhora ens proporciona la longitud total de l'edifici.

El *pulvinar* i la comunicació entre la plaça provincial i el circ

Sens dubte, el sector fonamental per entendre la lògica urbanística de tot el conjunt provincial corres-

pon al sector central de la graderia septentrional del circ. Els anys 1987 i 1988 van poder dur-se a terme una sèrie d'intervencions d'excavació i documentació gràfica als locals situats a l'extrem del carrer Trinquet Vell i al veí carrer Ferrers, situat a més altura. El resultat d'aquests treballs va permetre documentar la connexió entre el circ i la plaça provincial per mitjà d'una gran escala en hemicicle, limitada per murs de carreus acabats en una motllura de coronació. Aquesta escala en hemicicle arrencava des de l'interior de la plaça provincial, recolzada sobre un sistema de quatre voltes cegues paral·leles. Les dues voltes laterals es connecten al gran mur d'aterrament de la plaça, mentre que les dues voltes centrals el travessen prolongant-se fins al podi del circ, formant així l'escala de descens a una plataforma inferior situada sobre el podi identificable com el *pulvinar*, o tribuna d'autoritats del circ.

La intervenció feta el 1988 al local del carrer Trinquet Vell, 12 va permetre documentar la secció lateral d'aquest *pulvinar*, que mostra una plataforma a l'altura del podi, limitada als extrems per massissos de carreus, des de la qual parteix una escala cap a la coronació del circ. La gran escala en hemicicle, de doble amplària respecte a l'escala central de descens al *pulvinar*, ens permet imaginar algunes qüestions relatives al ceremonial. Sabem que les dues places del fòrum provincial estaven comunicades per una escala central que va poder ser excavada el 1993 i que avui s'aprecia conservada a la botiga d'esports situada al carrer Major, 44. Aquesta escala està alineada amb l'escala en hemicicle que comunicava la plaça de representació amb el circ. Podem, doncs, reconèixer l'existència d'una via de cerimònies axial que descendia des del gran temple provincial fins al circ.

El principal paral·lel per a una relació urbanística axial entre temple i circ ens l'ofereix el turó del Palatí, a la mateixa Roma. El temple d'Apol·lo Palatí, immediat a la residència d'August, dominava el Circ Màxim, amb el qual estava connectat mitjançant el pòrtic de les Danaïdes, una gran *porticus* panoràmica. En el cas de Tàrraco, la relació de domini

del temple provincial de culte imperial respecte a la posició de les graderies expressava simbòlicament la relació funcional que es materialitzava en la unió entre el temple, la via processional i l'edifici d'espectacles, o, el que és el mateix, el recinte de culte imperial, la plaça de representació i el circ. Durant les cerimònies anuals del culte imperial aquesta via adquiria tota la seva esplendor, amb els dos-cents o tres-cents delegats del Consell de la Província arribats de les principals ciutats descendint des del temple d'August, seguint el flamen de la província, el governador provincial i els duumvirs i decurions tarraconenses. Asseguts a les seves graderies, els tarraconenses devien sentir, sens dubte, tota la grandesa de Roma en contemplar aquesta processó i el prestigi de les grans famílies, però en realitat durant la cerimònia tots devien esperar ansiosos que comencessin per fi les curses.

Escales d'accés a la plaça de culte imperial, actualment a l'interior d'una botiga del carrer Major, Part Alta

I no sols curses de carros, també certàmens i agons

I aquestes evidències ens obliguen ara a raonar quina classe d'espectacles se celebraven al circ tarraconense. Un recinte provincial dedicat al culte imperial ha de ser valorat reconeixent la importància que van tenir els *certamina* de tipus grec en els festivals de culte imperial, i sobretot la predilecció que hi tenien emperadors com Neró i sobretot Domicià, durant el mandat dels quals va ser inaugurat aquest gran conjunt arquitectònic tarraconense.

Actium va ser en l'origen de tot. Octavià, vencedor sobre Marc Antoni i Cleòpatra en aquella gran batalla naval de l'any 31 aC, va voler commemorar la seva victòria fundant la nova ciutat de *Nicopolis* («ciutat de la Victòria») i instituint-hi uns *certamina graeca* que van passar a celebrar-se regularment cada cinc anys amb el nom d'*Actia* (Suetoni, *Aug.*, 18). A mesura que van passar els anys del seu mandat

com a nou emperador, les diferents ciutats provincials van buscar retre-li honors d'una manera o altra, amb dedicatòries d'altars i temples, reformes dels calendaris i també, recorda Suetoni (*Aug.*, 59), «organitzant jocs quinquennals gairebé en cada poble». Els més famosos entre aquests certàmens de tipus grec van ser, sens dubte, els *Sebastà*, instaurats l'any 2 dC a la ciutat de *Neapolis* (Nàpols); i també els *Eusebeia* de Pozzuoli, fundats per Antoni Pius.

Els intents de Calígula i Claudi per introduir aquests *certamina graeca* a la mateixa Roma van tenir poc èxit. El 60 dC, Neró va instituir oficialment a Roma uns jocs quinquennals amb el seu nom, *Neronia*, i també va dirigir la construcció d'un gran gimnàs, però la seva mort i la guerra civil consegüent van impedir-ne la consolidació. Finalment, l'any 86 dC

LUDI CIRCENSIS

Curses de carros, política i societat a les ciutats romanes
Thaleia, Grup de Reconstrucció Històrica de Tarragona

Domicià va instaurar a Roma el Certamen de Júpiter Capitolí (*Agon Capitolino Iovi*), celebrat cada quatre anys, una competició poètica, musical, teatral, gimnàstica i eqüestre. Per a la seva celebració es van construir al Camp de Mart un odèon i un estadi (*Stadium Domitiani*, avui Piazza Navona).

Les Capitòlies de Domicià, com anteriorment les *Actia* i les *Sebastà*, es van consolidar i integrar en el circuit dels grans jocs panhel·lènics, tal com testimonien nombrosos catàlegs de victòries, fins i tot a la mateixa Olímpia. Però també van constituir un model imitat a les províncies occidentals. En els casos de Nimes i Marsella, una rica documentació epigràfica, en grec i en llatí, ens dona preciosos detalls de la seva estructura i organització, com la importància de les composicions musicals a Marsella o l'involucrament de les elits locals, a través de la figura de l'*agonothetes* com a màxim responsable i mitjançant una comissió específica, la *synodos thymelikè*, encarregada de l'organització i el finan-

çament de l'*agôn*. Un element destacable és l'estreta relació d'aquests certàmens amb el culte imperial. Així, per exemple, en el cas de Nimes la seu de la *synodos thymelikè* era l'*Augusteum* d'aquesta ciutat, mentre que una inscripció revela que almenys en una ocasió l'*agonothesia* va ser exercida per un *flamen Romae et Augusti*.

Al nord de la Narbonesa, coneixem l'existència d'aquests jocs almenys en un cas, *Lugdunum*. Al sud, la nostra ciutat de Tàrraco també acredita, a través de la inscripció CIL 02, 4136, la menció d'un *agonoheta*. Es tracta d'una inscripció avui desapareguda, que va formar part de la col·lecció renaixentista de l'arquebisbe Antoni Agustí, en la qual es recorda, entre els càrrecs d'un personatge de rang eqüestre, del qual no s'ha preservat el nom, el d'*agonotheta* d'un certamen pentaetèric, és a dir, quadriennal, que va

SEQVERE ME! Prostitució a Roma (2013)

Thaleia, Grup de Reconstrucció Històrica de Tarragona

exercir dues vegades. El nom grec de la magistratura i la denominació *pentaetèric* no permeten dubtar sobre el tipus de certàmens als quals es refereix el text.

L'estreta articulació de l'espectacle celebrat al circ de Tàrraco amb el culte imperial es correspon bé amb les característiques dels agons grecs, com s'evidencia especialment en els certàmens de la Narbonesa, i el mateix es podria dir de les dimensions reduïdes del circ tarraconense, que el farien especialment adequat per a un doble ús: no tan sols com a lloc de curses de carros sinó igualment com a escenari de certàmens. La celebració de jocs a la grega a la capital de la Tarraconense permet suposar, amb un alt grau de probabilitat, l'existència d'aquesta realitat com un factor important en la configuració de l'estructura arquitectònica del fòrum provincial de Tàrraco.

Joaquín Ruiz de Arbulo i Jesús Carruesco

Universitat Rovira i Virgili
Institut Català d'Arqueologia Clàssica